

EXECUTIVE SUMMERY

Project entitled :- संत कबीर यांच्या दोहयांचा भारतीय संगीता व्दारे प्रचार व प्रसार

संत कबीरांनी जीवनाच्या सर्व अंगांना स्पर्श करुन आपल्या अनुभवाद्वारे समाज हिताचे चित्र रंगविले. दूषीत समाज जीवनामुळे त्यांचे अंग अंग पोळले होते. त्याचे चटके इतराला बसु नये. याकरीता सर्व समाज सूबुध्द व्हावा चांगल्या वाईटाचा सारासार विचार केल्या जावून सामाजीक चेतना वाढीस लागावी . हा त्यांचा मुख्य ध्यास होता. सांमाजिक वातावरण आनंदीत राहुन सर्व मानव जात गुण्या गोवीदाने जगावी म्हणून ते आनंदाचे उगमस्थान मन यावर अधीक भर देवून समाज जागृती करण्यात ते सदैव गुंतले दिसतात. त्यांनी समाज जीवनात परीवर्तन घडवुन आणण्यासाठी तुम्हा आम्हास कीती विविधांगी स्वरूपात सचेत करण्याचा प्रयत्न केला. उत्पत्तीचे मुळ एकच जरी असले तरी आपल्यावर झालेल्या वेगवेगळ्या संस्कारातुन कार्य घडत असते. अशा अनेक रचना कबीरांच्या आहेत ज्यातून लहान लहान पण बोधपर्ण मर्म कबीरांनी प्रगट केले आहे.अशा काही निवडक रचना अर्थ सहज आणी सोपा आहे. संत कबीरांची एकनिष्ठ भक्ती आणी इश्वर प्राप्तीची तळमळ याचा मोठा सुरेख संगम त्यांच्या रचनेत आपणास पहावयास मिळतो. एक मात्र खरे की त्यांच्या काव्य गुणाबददलचे आणी अर्थसंगती बददलचे विदवानात अनेक विचार प्रवाह आहेत. त्यांच्या चारीत्र्यात अनेक चमत्कार ही सांगीतले जातात.

संत कबीरांचे साहित्य मुख्यता तीन प्रकारात आहे. साखी , सबदी, आणि रमैनी हे तीन प्रकार असून यात साखी दोहयांच्या स्वरूपात आहे. तसेच सबदी पदांच्या स्वरूपात आणि रमैनी त मुख्यता दोहे आणि चौपाइचा प्रयोग करण्यात आला आहे. रमैनी ची संख्या तर सहा लाखापेक्षाही अधिक आहे.

संत कबीरांचा हा साहित्य विस्तार पाहाता, त्याच्या पौराणीक साहित्याचा सखोल अभ्यास होता हे स्पष्ट होते. त्याच्या रचनेतील आत्मा सौंदर्यत्व, भावनिक सौंदर्यत्व, भाषेचे सौंदर्यत्व, अभिव्यक्तीचे सौंदर्य व मानव प्रकृती जगाचे सौंदर्य इत्यादीत गुरफटलेला आहे. परंतू कबीरांचे कवित्व याही पलीकडे जावून ते संपूर्ण समाज जिजनातील उणीवा दाखवून समाजाचे मार्गदर्शन करीत असतांना दिसतात.

साधु मुददेसुद बोलणारा पाहिजे, चांगल्या गुणांचा धनी असून सदगृहस्त असला पाहिजे.थोतांड पाखंड माननारा नसावा. एकंदरीत सुपासारखा कर्तव्य करणारा असावा. जसे, धान्य साफ करण्याच्या प्रक्रीयेत सुपात धान्य शिल्लक राहून कचरा बाहेर निघतो. साधु विषयक विविध चाकोऱ्या जसे संत कबीर दर्शवितात.तसे त्यांचे महात्म्य ही ते दाखवितात.

संत कबीरांच्या काही अभ्यासकांचा एक तर्क व्यक्तविल्या गेला आहे.कबीर गृहस्थी असूनही त्यागी, सदाचारी, सत्यवादी,स्पष्ट व्यक्ते आणि खंबीर स्वभावाचे होते. ते नेहमी इश्वर विषयक ध्यानाच्या तंद्रीत असत. त्यांच्या तोंडुन निघालेले उत्कृष्ट बोल कवितेचे रूप धारण करीत त्यांनी खुप पर्यटन केले. व सर्व प्रकारच्या लोकामध्ये संचार केला.

कबीरांच्या साहित्यात प्रामुख्याने पूरबी, खडी, राजस्थानी पंजाबी, भोजपूरी, अरबी आणि फारसी भाषांचा समावेश आढळतो.

आज अंदाजे ५०० वर्षांपूर्वी पासून कोणत्याही प्रकारच्या प्रमाणिक लिखित आधाराची चिंता न करता तोडी पाठांतराच्या पारंपारिक पध्दतीने कबीरांच्या अनमोल वचनांची सुरक्षा करण्यात आली आहे. भटकंती करणारे साधू संत कबीर जेथे गेले तेथे अनमोल विचार सोडून गेले. रमता जोगी, बहूपानी यासारखी त्यांची भाषा रमनिय आणि प्रवाही आहे. त्यामुळे त्यांचे बोलणे फार अर्थपूर्ण बनून काव्यसौंदर्याचे एक प्रभावी उदाहरण ठरले. कित्येकांना त्यांची भाषा सर्वाधिक मोकळी वाटते तर काही जण त्या भाषेला सधूक्कडी अर्थात राजस्थानी, पंजाबी मिश्रीत खडी बोलली मानतात.

संत कबीरांचे विचार भाषेतून लोकांच्या समोर आले, रेवरंड वेस्टकॉट या पाश्चात्य लेखकाने कबीरांवर विस्तृत आणि गंभीर प्रामाणिक शोध प्रबंध सादर करून इंग्लंड सारख्या देशात पुरस्कार मिळविला.उस्मानिया विश्वविद्यालय हैद्राबाद येथे कबीरांवर शेकडो शोधप्रबंध सादर केले असून ते पुरस्कृत झाले आहेत.

कबीरांची लोकप्रीयता व श्रेष्ठत्व पाहत असतांना, आपणास या संसारातील एक सत्य कबूल करावेच लागेल. बहूतेक संत व संप्रदायांनी ते ईश्वर भक्तीत रमल्याने मानव कल्याणाचे मार्ग सूचविले आहेत पण कबीरांचा मार्ग वेगळाच आढळतो. ते खऱ्या अर्थाने मानव कल्याणासोबत यशस्वी जिवन मार्ग सूचवितात. म्हणूनच कबीर भाव संपन्न कवी सोबत दार्शनिक ठरतात. काव्याचे दोन पक्ष आहेत. भावपक्ष आणि कलापक्ष भावपक्षात बूद्धीतत्व, रागात्मकतत्व आणि कल्पना तत्वाचा समावेश असतो. बुद्धीतत्वात कविद्वारे उपस्थित केलेले श्रेष्ठ विचार व संदेश पाहिले जाते. आणि रागात्मक तत्वात हृदय स्पर्शीता आणि तन्मयता पारखली जाते.

कबीर काव्य सम्पदा अपेक्षाकृत संदेश प्रधान अधिक आहे. कविता करणे कबीराचे लक्ष नव्हते. तरीही त्यांच्या विचारात काव्याची सर्वश्रेष्ठ प्रतिभा आणि सामग्री पहावयास मिळते.कबीराच्या

कलापक्षावर विचार करण्याआधी एक महत्वाची गोष्ट लक्षात घ्यावयास पाहिजे. कबीर साहित्याच्या सर्व समीक्षकांचे एक मत आहे की कबीराचे कविरूप गौण असून त्याचे साधक रूप मुख्य आहे. पं. रामचंद्र शुक्ल आचार्य द्विवेदी आणि अन्य याच विचाराचे आहेत.ते म्हणतात. कबीर धर्मगुरू होते. म्हणुण त्यांच्या वाणीचा आध्यात्मीक रसच समजला पाहिजे.

भारतात सुफी पंथाची सुरुवात १० व्या शतकात झाली. सूफींची प्रेमावर आधारीत काव्यसंपदा विपूल आहे. या पंथाची जवळीक इस्लाम धर्माशी आहे. कबीराच्या काव्यातही प्रेम तत्व आहे. पण त्याचे मुळ परीपक्व समृद्ध भारतीय संस्कृतीत आहे. या बददल आदर व्यक्त करतांना कबीर म्हणतात. आमची हज गोमती नदीचा किनारा आहे. जेथे पितांबर पीराचे वास्तव्य आहे. त्यांच्या गायनाची जेवढी तारीफ करावी तेवढी कमी आहे.त्यांच्या गायनातले प्रेम तत्व माझे मन मोहून टाकते. कबीरांच्या रचनाकडे रागदारी संगीतातील अनेक कलाकारांचे लक्ष गेले आहे. कुमार गंधर्वानी कबीराच्या मृत्युविषयक गुढाच्या भोवताली घोंटाळणाऱ्या अनेक रचना लोकप्रिय केल्या. इतर अनेक कलाकार ही आपआपल्या परीने कबीराचा जो भाग भावेल अथवा रुचेल तो मांडतात. मानवी प्रेमाचे सुंदर रूप त्यांना कबीराच्या काव्यात आढळले. कबीराच्या काव्यातील सामाजिक आशय तर त्यांनी आपल्या प्रयोगशिल वृत्तीने धुंडाळलाच. पण त्याशिवाय त्याच्या प्रतिभेचा आवाका रागदारी संगीताच्या माध्यमातुन मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

या प्रोजेक्ट मध्ये आपला कबीरां विषयीचा अनुभव आणि चिंतन तरलपणे व्यक्त केले आहे.

(Navin A. Khandekar)
Principal Investigator

(Prof.Pravin Charde)
Principal
Sevadal Mahila Mahavidalaya
Nagpur